

بررسی مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر مناسبات اقتصادی کشورهای اسلامی (مطالعه موردی ایران و عراق)

محسن جان پرور^۱ - زینب فاخر جعفر^۲ - ساجد بهرامی جاف^۳

چکیده

مناسبات ژئوپلیتیکی بین کشورها در طی دهه‌های اخیر با حرکت به سوی مسائل اقتصادی تبدیل به مناسبات مبتنی بر مؤلفه‌های اقتصادی گردیده است. در این میان مناسبات ژئوپلیتیک میان کشورهای اسلامی و همسایه مبتنی بر چارچوب‌های خاص اسلامی و پیوستگی فضایی، اثرگذاری و اثرپذیری بالا و غیره تحت تأثیر بیشتر مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصادی است. با توجه به این اهمیت، هدف مقاله حاضر درک مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصادی مؤثر بر مناسبات دو کشور برجسته در جهان اسلام به‌عنوان ایران و عراق است. تحقیق حاضر، با رویکرد توصیفی - تحلیلی و نیز بهره‌گرفتن از یافته‌های کتابخانه‌ای و پیمایشی به بررسی مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر بر مناسبات ژئوپلیتیک اقتصادی دو کشور اسلامی عراق و ایران جهت کاهش تنش‌ها و چالش‌ها و افزایش همکاری و هماهنگی در جهان اسلام است. روش تجزیه و تحلیل با توجه به ماهیت نخبه محوری جامعه آماری تحقیق از روش معادلات ساختاری با تأکید بر رویکرد حداقل مربعات جزئی است. نتایج یافته‌های میدانی تحقیق نشان داد که مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه در بخش برآزش مدل ساختاری تحقیق در هر ۴ شاخص مورد بررسی: آماره $T: 29.2$ ، ضریب مسیر، 0.510 ، ضریب تعیین، 0.891 و تناسب پیش‌بین با 0.335 از تأثیرگذاری بیشتری بر روی مناسبات ژئوپلیتیک اقتصاد این دو کشور اسلامی داشته است.

واژگان کلیدی: جهان اسلام، ژئواکونومی، مناسبات، ایران، عراق

شماره ۲ (۲۵)

سال ۹

تابستان ۱۴۰۱

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۵/۱۲

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۵/۳۱

صص: ۱۱۲-۱۳۶

DOI: 10.2783.4999/PRIW.2307.1282.2.25.5

^۱ استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران janparvar@um.ac.ir

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران: za4575152@gmail.com

^۳ دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران: bahramijaf93@gmail.com

مقدمه

جغرافیا همواره نقش مهمی در امور بشر در فضاهای مختلف از جمله در جهان اسلام داشته است. به هویت، سرشت و تاریخ حکومت‌های ملی شکل بخشیده، به توسعه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آنها یاری رسانده یا مانع آن شده است و نقش مهمی در مناسبات بین‌المللی آنها بازی کرده است. در این میان ژئوپلیتیک به نوبه خود که یکی از جنبه‌های مطالعاتی و اصلی آن بررسی تأثیر مؤلفه‌های جغرافیایی بر رفتار خود که یکی از جنبه‌های مطالعاتی و اصلی آن بررسی تأثیر عوامل جغرافیایی بر رفتار حکومت‌هاست، به دنبال کشف و اثبات این واقعیت است که چگونه موقعیت مکانی، اقلیم، منابع طبیعی، جمعیت و... (حسین‌پور پویان، ۱۳۹۲: ۱۶۲) به عنوان ارزش‌های جغرافیایی و منابع جغرافیایی قدرت معنی پیدا کرده و بر کنش‌های کشورهای اثر می‌گذارند. بر این مبنا باید توجه داشت، جغرافیا تولیدکننده فرصت‌ها و محدودیت‌ها برای انسان‌هاست و دولت‌ها می‌کوشند از فرصت‌ها استفاده کرده و بر محدودیت‌ها غلبه کنند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۵۵) و از این طریق مناسبات خود با سایر بازیگران را تنظیم کرده و بر اساس آن منافع و اهداف خود را پیگیری نماید. چراکه آنچه در مناسبات ژئوپلیتیکی تأثیرگذار و مشخص‌کننده است، ماهیت، کیفیت و چگونگی دستیابی به حداکثر منافع است که همواره هدف همه بازیگران سیاسی و روابط بین‌انهاست. با پایان جنگ سرد و سقوط امپراتوری کمونیستی، جهان شکل تازه‌ای یافت که درگیری‌های مسلکی در ابتدا نقشی چندان در آن نداشت؛ بنابراین به ارتباط میان اقتصاد و ژئوپلیتیک از نو اندیشیده شد. به صحنه آمدن واژه ژئواکونومی که در چهارچوب آن روابط میان انسان، در مقام بازیگر اقتصادی با فضایی که در آن تحول مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد، موجب شد برخی سیاست‌پردازان، از این مفهوم تعبیر جنگ اقتصادی داشته باشند و از این راه بر نقش اقتصاد در تحلیل سیاست دولت‌ها تأکید کنند (پاسکال و توال، ۱۳۸۱: ۱۰۱). پایه و اساس این بحث حدود یک سال بعد از انتشار نظریه «پایان تاریخ» فرانسیس فوکویاما^۱، توسط ادوارد لوتواک^۲ در مخالفت با استدلال‌ها و نتیجه‌گیری وی در مقاله‌ای که تحت عنوان «از ژئوپلیتیک تا ژئواکونومی»^۳ در نشریه نشنال اینترست منتشر گردید. او

1 Yoshihiro Francis Fukuyama

2 Edward Luttwak

3 From Geopolitics to Geo-Economics

در مقاله خود استدلال کرد که زوال جنگ سرد در واقع نشان‌دهنده تغییر مسیر و حرکت از ژئوپلیتیک به سمت ژئواکونومی در دنیای سیاست است. بر اساس ادعای او افراد در حال حاضر بر این اعتقادند که روش‌های بازرگانی و تجاری در حال جایگزین شدن با روش‌های نظامی در دنیای سیاست است (دالبو همکاران، ۱۳۸۰: ۱۴۸). به گونه‌ای که ژئوپلیتیک از رهیافت نظامی، رویکردی ژئوپلیتیک اقتصاد یافته است (لوتواک، ۱۹۹۰: ۲۸۹) و مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد توانست اثرگذاری برجسته‌ای در شکل‌دهی و هدایت مناسبات بین کشورها برخوردار شود. در این میان، جهان اسلام و کشورهای اسلامی به صورت عام و کشور عراق و ایران نیز به صورت خاص قاعدتاً از این تحولات اثر پذیرفته و مناسباتشان تحت تأثیر مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد قرار گرفته است. از این رو درک و شناخت مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد مؤثر بر مناسبات دو کشور اسلامی و همسایه عراق و ایران از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای می‌تواند در برنامه‌ریزی و طراحی استراتژی‌های پیشروی دو کشور اسلامی داشته باشد و زمینه همکاری و کنش مثبت بین دو کشور را در جهان اسلام فراهم آورد. بر این اساس، در مقاله حاضر تلاش خواهد شد مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد مؤثر بر مناسبات دو کشور اسلامی یعنی عراق و ایران استخراج شده و وزن آنها مشخص شود تا از این طریق بتوان چالش‌ها و مسائل بین دو کشور را تا حد ممکن کاهش داد و از سوی دیگر بتوان همگرایی و اتحاد بین دو کشور را جهت هم‌افزایی و ارتقاء وزن ژئوپلیتیک جهان اسلام فراهم آورد.

۱- پیشینه تحقیق

شروع هر کار علمی به صورت نظام‌مند مبتنی بر شناخت و درک پیشینه و سوابق کارهایی است که در حوزه موضوع و مسأله تحقیق مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. به هر میزان محقق بتواند نسبت به شناخت پیشینه و سوابق تحقیق نگاه جامع‌تر و دقیق‌تری را کسب کند حرکت دقیق‌تر و نظام‌مندتری را می‌تواند در پیشبرد تحقیق داشته باشد. در تحقیق حاضر بررسی‌های صورت گرفته نشان‌دهنده وجود کارهایی در زمینه مسأله تحقیق است که به صورت جزئی و یا با نگرشی متفاوت بحث را مورد بررسی قرار داده‌اند. اما هیچ یک از کارها به صورت جامع و نظام‌مند مسئله مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد مؤثر بر مناسبات بین دو کشور عراق و ایران را مورد بررسی قرار نداده‌اند. برخی از این منابع به صورت ذیل هستند:

جدول ۱. پیشینه شناسی تحقیق

ردیف	نویسنده (گان)	عنوان کار پژوهشی	توضیحات
۱	طیبه فواز (۲۰۱۸)	توسعه تاریخی روابط عراق و ایران و چشم‌انداز آینده آنها	در مقاله بیان شده است که مناسبات عراق و ایران پایه تاریخی دارد و بسیاری از مسائل آن جامانده از دوره‌های قبل است. از جمله این مسائل به اختلاف بین شیعیان و اهل سنت اشاره شده است. از جمله دیگر مؤلفه‌های مؤثر در این زمینه جنگ دوم خلیج فارس و حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای است.
۲	جعفری نیا (۱۳۹۹)	بنیان‌های ژئوپلیتیکی روابط ایران با عراق نوین	در مقاله آورده شده است که دولتمردان ایران سعی دارند از یک طرف طی توسعه مناسبات با شیعیان و دولت مرکزی با استفاده از عنصر مذهب و ایدئولوژی در سیاست خارجی، قدرت سیاسی و نظامی خود را به‌عنوان بازیگر اول ژئوپلیتیک شیعه در منطقه و جهان افزایش دهند و از سوی دیگر با توسعه مناسبات با اقلیم کردستان عراق طی تنظیم مناسبات دوجانبه و چندجانبه با اکراد، ترکیه در این حوزه سوپایی برای امنیت ملی خود فراهم نمایند.
۳	کریمی پور، عزیزی، ربیعی و متقی (۱۳۹۷)	تبیین مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اثرگذار بر پیوند استراتژیک کشورهای مطالعه موردی: ایران و عراق	در مقاله بیان می‌شود که عوامل مؤثر بر پیوند استراتژیک دو کشور شامل مؤلفه‌های محیط داخلی (مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، مؤلفه‌های جغرافیایی و سیاسی، امنیتی و ژئوپلیتیکی)، محیط منطقه‌ای و سرانجام محیط جهانی می‌شود.
۴	هاشمی، فرجی راد و سرور (۱۳۹۵)	بررسی عوامل مؤثر ژئوپلیتیکی عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی - مذهبی، جغرافیای سیاسی و انزوای	در مقاله بیان می‌شود کدهای ژئوپلیتیکی عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران، حول سه محور هویت ملی - مذهبی، جغرافیای سیاسی و انزوای

مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی اقتصادی ایران و عراق

		ملی جمهوری اسلامی ایران	ژئوپلیتیکی، است. منابع عظیم نفتی، تنگنای ژئوپلیتیکی و رقابت هویتی عرب - عجم، عامل اصلی تحت‌الشعاع قرار دادن امنیت ملی ایران محسوب می‌شود که بر استراتژی‌ها و سیاست‌های کشور عراق تأثیرگذار است.
۵	هادی حمید (۱۴۰۱)	تحلیل ژئوپلیتیکی منابع جغرافیایی قدرت کشور عراق	در پایان‌نامه حاضر، مهم‌ترین مؤلفه‌های ژئوپلیتیک کشور عراق شامل ۲۸ مورد می‌باشد که در قالب چهار بعد منابع جغرافیایی قدرت با ماهیت طبیعی هفت مورد، منابع جغرافیایی قدرت با ماهیت انسانی ده مورد، منابع جغرافیایی قدرت با ماهیت ترکیبی هشت مورد و منابع جغرافیایی قدرت با ماهیت مصنوعی سه مورد را شامل می‌شوند. این مؤلفه‌های ژئوپلیتیک ۲۸ گانه به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم بر مناسبات کشور عراق با سایر بازیگران تأثیرگذار است.
۶	حیدری نکو (۱۳۹۰)	نقش میدان‌های مشترک نفتی بر روابط ایران و عراق بعد از قطعنامه ۵۹۸	در پایان‌نامه حاضر بیان می‌شود اختلافات ارضی و مرزی به‌خصوص اختلافات بر سر میدان‌های مشترک نفتی، به همراه مسائل مذهبی همچون تبعیض علیه شیعیان در عراق و مسائل قومی و نژادی همانند مناقشه عرب و عجم، حضور افراد در دو سوی مرزهای ایران و عراق به همراه خوی توسعه‌طلبی حاکمان بغداد از جمله عوامل اصلی تنش یا منازعه میان دو کشور در نیم‌قرن اخیر محسوب می‌گردند.
۷	رشنو و حمیدی فراهانی (۱۳۹۲)	نگاهی به ژئوپلیتیک و دیپلماسی	در کتاب حاضر یکی از پایه‌های اصلی شکل‌دهنده مناسبات ایران در قرن ۲۱ مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد بیان شده است. برخی از مهم‌ترین این

اقتصادی جمهوری اسلامی ایران	مؤلفه‌ها در قالب نفت و گاز، معادن، صادرات و واردات، تولیدات کشاورزی و... آورده شده است.
-----------------------------	---

۲- روش‌شناسی

روش تحقیق حاضر توصیفی-تحلیلی است و برای گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی و یافته‌های میدانی (پرسش‌نامه‌ای) استفاده شده است. برای طراحی پرسش‌نامه‌ای در گام اول مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد مؤثر بر مناسبات بین کشورهای اسلامی از نظریه‌ها و تحقیقات گذشته استخراج شده است و در گام دوم در قالب پرسش‌نامه در اختیار جامع آماری تحقیق که شامل، صاحب‌نظران و اندیشمندان مرتبط با دو حوزه ژئواکونومی و مسائل ایران و عراق قرار داده شده است. در این راستا برای تعیین حجم نمونه از فرمول تعیین حجم نمونه جامعه محدود با سطح اطمینان ۹۵٪ استفاده خواهد شد که باید حداقل ۳۵ پرسش‌نامه پر خواهد شد. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در تحقیق حاضر به صورت کمی و کیفی بوده است. در بخش کیفی داده‌ها مبتنی بر واقعیت‌ها و فرایندهای ژئوپلیتیک اقتصاد بین دو کشور اسلامی عراق و ایران مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و در بخش کمی شاخص‌ها در اختیار نخبگان و صاحب‌نظران مورد نظر قرار گرفته است تا به آنها امتیازدهی مبتنی بر واقعیت‌های اقتصادی عراق و ایران، مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر مناسبات اقتصادی این دو کشور اسلامی را وزن دهی نمایند. در این بخش از نرم‌افزار اکسل و SPSS و نیز معادلات ساختاری PLS استفاده شده است.

۳- مباحث نظری

۳-۱- مفاهیم پایه

۳-۱-۱- مفهوم ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک از جمله مفاهیمی است که با توجه به جذابیت و اهمیت بالایی که دارد، استفاده و کاربردهای گسترده‌ای را چه در عرصه علمی (ژئوپلیتیسین‌ها و کارشناسان غیرژئوپلیتیک) و چه در عرصه غیرعلمی (کاربران عملی و عوام) به خود اختصاص داده است. با این وجود، بررسی کلی تعاریف صورت گرفته از مفهوم ژئوپلیتیک نشان دهنده پراکندگی و تفاوت دیدگاه‌ها در زمینه

تعریف آن است به نحوی که از این واژه تعاریف و تفسیرهای علمی و کاربردی گوناگونی شده است. این تعدد برداشت‌ها و دیدگاه‌ها در استفاده از مفهوم ژئوپلیتیک هرچند به صورت‌های مختلف در تولید ادبیات و مباحث در حوزه دانش ژئوپلیتیک کمک فراوانی کرده است، اما در جهت دیگر سبب چندگانگی در کاربرد و تعریف مفاهیم هم پیوند، افزایش ابهام و توافق در بین کاربران و... شده است (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۲۵). برای دستیابی به یک چارچوب اولیه در زمینه ژئوپلیتیک در ذیل چند تعریف از ژئوپلیتیک آورده شده است:

- بیشتر تعاریف ژئوپلیتیک بر رابطه بین سیاست و عوامل جغرافیایی متمرکز است، اگرچه این رابطه بسیار متفاوت مورد توجه قرار گرفته و ارائه شده است (بلاک ۱، ۲۰۱۶: ۳).
- ژئوپلیتیک معمولاً بر روابط قدرت بین‌المللی و بازی قدرت مبتنی بر نفوذ نظامی در یک منطقه جغرافیایی متمرکز است (مویسیو ۲، ۲۰۱۸: ۳). جان آگنیو این حوزه را به‌عنوان «بررسی فرضیات، نشانه‌ها و برداشت‌های جغرافیایی که وارد ساخت سیاست جهانی می‌شوند» تعریف کرد (کوهن ۳، ۲۰۱۴: ۱۶).
- اوتاتویل^۴ استدلال می‌کند که ژئوپلیتیک یک معنی یا هویت واحد و همه‌جانبه ندارد گفتمان آن یک روش متنوع از نظر فرهنگی و سیاسی در توصیف، بازنمایی و نوشتن در مورد جغرافیا و سیاست بین‌الملل است (اوتاتویل، ۱۹۹۸: ۳).
- کاپلان^۵ متخصص امنیت ملی، با بیان اینکه «ژئوپلیتیک و رقابت برای فضا ابدی است» (کاپلان، ۲۰۱۲: ۸۸).

ژئوپلیتیک عبارت است از درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به‌منظور دستیابی به قدرت، به‌نحوی که بتوان در بالاترین سطح وارد بازی جهانی شده و منافع ملی و حیات ملی را حفظ کرد

1 Black
2 Moisiso
3 Cohen
4 Gearóid Ó Tuathail
5 Robert D Kaplan

(عزتی، ۱۳۹۶: ۷). در بیان دیگر ژئوپلیتیک را علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آنها با یکدیگر گفته‌اند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۳۷).

ژئوپلیتیک اثر محیط و اشکال یا پدیده‌های محیطی، چون موقعیت جغرافیایی، شکل زمین، منابع کمیاب، امکانات ارتباطی و انتقالی (زمینی، دریایی، هوایی و فضایی)، وسایل ارتباط جمعی و... را در تصمیم‌گیری سیاسی، به‌ویژه در سطوح گسترده منطقه‌ای و جهانی، مطالعه و بررسی می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۹۶: ۱۳۸).

مطالعه رقابت قدرت‌ها برای سلطه بر منطقه یا جهان، بر اساس امکاناتی که جغرافیا در اختیار هر یک می‌گذارد، یا امکاناتی که هر یک از قدرت‌ها در رقابت با دیگری از محیط جغرافیایی دریافت می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۹۸: ۸).

ژئوپلیتیک را می‌توان دانش چگونگی بهره‌برداری بهینه از منابع قدرت‌آفرین جغرافیایی در مناسبات سیاسی حکومت‌ها دانست (بهرامی‌جاف، ۱۴۰۱).

ژئوپلیتیک دانش شناخت، کسب، بهره‌برداری و حفظ منابع جغرافیایی قدرت در مناسبات فروملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی دانست. به بیانی دیگر، ژئوپلیتیک دانش طراحی و بازبینی استراتژی‌های بازیگران جهت دستیابی به منافع و اهداف مبتنی بر منابع جغرافیایی قدرت است (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۲۸).

۳-۱-۲- ژئواکونومی (ژئوپلیتیک اقتصاد)

بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در دهه پایانی قرن بیستم، تغییرات بنیادی و عمده‌ای در حوزه‌های معرفتی و شناختی جوامع علمی و سیاسی در پی داشت. یکی از مفاهیم نوینی که بعد از این فروپاشی در عرصه بین‌الملل و ژئوپلیتیک برای تحلیل مسائل راهبردی و بین‌المللی و رقابت قدرت‌ها از آن بهره‌مندی برآمد و چارچوب تحلیلی این پژوهش را نیز در برمی‌گیرد، رویکرد ژئوپلیتیک اقتصاد است. ادوارد ان. لوتواک در سال ۱۹۹۰، پارادایم ژئواکونومی را با مفهومی گسترده وارد روابط بین‌الملل، ژئوپلیتیک و سایر دانش‌های سیاسی مرتبط با تحلیل‌های کلان بین‌المللی کرد. این متفکر خبر از فرا آمدن نظام نوین بین‌المللی در دهه ۹۰ داد که در آن مؤلفه‌های اقتصادی جایگزین اهداف نظامی و ژئواستراتژیک می‌شوند. به عقیده وی عامل منازعات و درگیری‌های قرن بیستم در قرن حاضر (بیست و یکم) دیگر موضوعات قرن گذشته نیست، بلکه در کنار هر تنشی یک عامل

اقتصادی خودنمایی می‌کند (کمپ، ۱۳۷۳: ۱۰۷). مبتنی بر این اهمیت‌یابی اقتصاد، مفهوم ژئواکونومی (ژئوپلیتیک اقتصاد) برجسته شده است و به صورت‌های ذیل تعریف شده است: ژئواکونومی اثرگذاری عوامل یا زیر بناهای اقتصادی در محیط کشوری، منطقه‌ای و جهانی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و رقابت‌های قدرتی و اثرگذاری این عوامل در ساختار شکل‌گیرنده ژئوپلیتیک منطقه‌ای یا جهانی را مطالعه می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۹۶: ۱۳۰). در تعریف دیگر بیان می‌شود که ژئواکونومی از ترکیب سه عنصر جغرافیا، قدرت و اقتصاد شکل گرفته و به نظر می‌رسد سیاست که عامل مهمی در ژئوپلیتیک بوده، جای خود را به اقتصاد داده است (عزتی و ویسی، ۱۳۸۵: ۲۹).

ژئواکونومی به‌عنوان یکی از شاخه‌های تخصصی دانش ژئوپلیتیک به دنبال بررسی چگونگی نقش آفرینی اقتصاد (به‌عنوان یکی از منابع مهم قدرت آفرین جغرافیایی حکومت‌ها) در مسائل سیاسی و روابط خارجی کشورها است (بهرامی‌جاف، ۱۴۰۱). ژئواکونومی یا ژئوپلیتیک اقتصادی را می‌توان دانش شناخت، کسب، بهره‌برداری و حفظ منابع جغرافیایی قدرت با نگرش و تأکید بر ماهیت اقتصادی در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی. به بیانی دیگر، استفاده و بهره‌برداری از منابع جغرافیایی قدرت با ماهیت اقتصادی جهت دستیابی به اهداف و استراتژی‌های اقتصادی در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۶۴-۶۵).

۳-۱-۳- مناسبات ژئوپلیتیک بر پایه اقتصاد

مطالعه و شناسایی عوامل تأثیرگذار بر روابط ژئوپلیتیکی (همگرایی و واگرایی) از اولویت‌های اصلی جهت برقراری روابط خارجی مطلوب با همسایگان و دیگر کشورهای جهان است (محمدی و احمدی، ۱۳۹۴: ۱۲۹). با ورود به عصر جهانی شدن و افزایش پیوندها بین کشورها و بازیگران در عرصه‌های مختلف زمینه برای گسترش اهمیت و جایگاه مسائل اقتصادی بین کشورها و بازیگران بیشتر کرده است و پیوندهای بین آنها را تا حد زیادی افزایش یافته است. باید توجه داشت که برخی ژئواکونومی را استفاده از قدرت ژئوپلیتیک یا نظامی برای رسیدن به اهداف اقتصادی می‌دانند. برخی دیگر تعریف گسترده‌تری از ژئواکونومی دارند و آن را درهم‌تنیدگی اقتصاد بین‌الملل، ژئوپلیتیک و استراتژی می‌دانند. به نظر می‌رسد یک تعریف سه بخشی از ژئواکونومی می‌تواند تا حدود زیادی

جامعیت داشته باشد: «ژئواکونومی، استفاده از ابزارهای اقتصادی برای دفاع از منافع ملی و تولید نتایج مفید ژئوپلیتیکی و تأثیر اقدامات اقتصادی سایر ملت‌ها بر اهداف ژئوپلیتیکی کشور است». اولین بخش، استفاده از ابزارهای اقتصادی برای پیشینه کردن و دفاع از منافع ملی است و دومین بخش فهم این است که چگونه حداقل از جهت تئوریک، قدرت اقتصادی داخلی می‌تواند موجب ارتقای تصویر قدرت یک کشور در نظام بین‌الملل شود و سومین بخش، تأثیر اقدامات اقتصادی دیگر ملت‌ها و کشورها بر اهداف ژئوپلیتیکی کشور است (بلک و یل و هریس، ۲۰۱۶). مبتنی بر این باید گفت، مناسبات ژئوپلیتیک اقتصاد عبارت است از مناسباتی که مبتنی بر مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد شامل منابع جغرافیایی قدرتی که به صورت مستقیم و غیرمستقیم ماهیت اقتصادی داشته است و بر مناسبات ژئوپلیتیک بین کشورها اثرگذاری دارند، گفته می‌شود (جان پرور، ۱۳۹۶: ۱۳۶).

۲-۳- استخراج مؤلفه‌ها از نظریه‌ها و کارهای پژوهشی

بررسی حاصل از نظریه‌ها و دیدگاه‌هایی که در زمینه ژئوپلیتیک و ژئوپلیتیک اقتصاد، منابع جغرافیایی قدرت مرتبط با مسائل اقتصادی صورت گرفته است، نشان‌دهنده آن است که دیدگاه کاملی در این زمینه وجود ندارد و برای دستیابی به مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد مؤثر بر مناسبات کشورها باید بتوان از منابع و کارهای مختلف استفاده کرد. بر این مبنای، برای اینکه بتوان در پژوهش حاضر به صورت جامع‌تر مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد مؤثر بر مناسبات کشورهای اسلامی را مورد تحلیل و بررسی قرارداد از نظریه‌ها و دیدگاه‌ها و کارهای قبل این مؤلفه‌ها که شامل ۳۴ مورد بوده است، استخراج شده و برای درک بهتر و متناسب با پایه اصلی شکل‌دهنده در قالب دو بعد مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه که به صورت مستقیم مبنای اقتصادی دارند و مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه که به صورت غیرمستقیم و با واسطه مبنای اقتصادی دارند، در قالب جدول ذیل آورده شده است. البته باید توجه داشت که این مؤلفه‌ها دارای همپوشانی و هم‌افزایی هستند و بر یکدیگر تأثیر گذاشته و از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند و دسته‌بندی آن‌ها در قالب دو بخش جدا نشان‌دهنده عدم تأثیرگذاری و پیوند بین آنها نیست.

جدول ۲. شاخص‌های اصلی تحقیق

ردیف	ابعاد	مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد	نظریه‌ها و دیدگاه‌ها جهت استخراج مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد
۱	مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه (مستقیم)	منابع انرژی؛ منابع باارزش معدنی؛ تعداد جمعیت فعال؛ میزان GDP؛ منابع مشترک مرزی؛ بازارچه‌ها و گذرگاه‌های مرزی؛ میزان تولیدات صنعتی؛ تفاهم‌نامه‌های دوجانبه و چندجانبه اقتصادی؛ سطح توسعه تکنولوژی؛ میزان تولیدات کشاورزی؛ میزان بالانس صادرات و واردات؛ موقعیت ترانزیتی و بازرگانی؛ میزان سرمایه‌گذاری خارجی در بخش‌های مختلف؛ وضعیت دسترسی به آب‌های آزاد و تجارت بین‌المللی؛ بنادر بزرگ تجاری؛ فرودگاه‌های بین‌المللی؛ اصل هم تکمیلی اقتصادی؛ گفتمان اقتصادی حاکم بر فضای منطقه و جهان؛ وسعت (پهنه وسیع جهت احداث صنایع)؛ موقعیت ژئوپلیتیک اقتصاد کشور؛	<p>- نظریه ساختار ژئوپلیتیک جهانی سوئل بی کوهن (مویر، ۱۳۷۹: ۳۸۱)</p> <p>- دیدگاه عوامل اقتصادی قدرت ملی (حافظنیا و همکاران، ۱۳۸۵: ۵۳)</p> <p>- نظریه وابستگی متقابل روزکرانس و استین ۱۹۷۳</p> <p>- الگوی نظری طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیک (حافظنیا و همکاران، ۱۳۸۶: ۷)</p> <p>- نظریه وابستگی متقابل جیمز روزنا (بهرامی جاف، ۱۴۰۱: ۱۱۰)</p> <p>- مفهوم‌سازی ژئواکونومی (مختاری هشی، ۱۳۹۷: ۶۳)</p> <p>- نظریه پایان ژئوپلیتیک و آغاز ژئوپلینومی کازی ۲ (۲۰۰۷)</p> <p>- دیدگاه از ژئوپلیتیک تا ژئواکونومی ادوارد لوتواک ۳ (۱۹۹۳)</p>

1 Rosecrance and Stein

2 Kazi

3 Luttwak

<p>- بیضی استراتژیک انرژی کمپ (حافظنیا، ۱۳۹۶: ۱۰۲)</p> <p>- تبیین مولفه‌های ژئواکونومی (ابراهیم-زاده، موسوی و باقری کشکولی، ۱۳۹۵: ۴۲)</p> <p>- ژنوم‌های ژئوپلیتیک (خلیلی، حیدری، صیادی و اصغری ثانی، ۱۳۹۲: ۳۸)</p>	<p>تعداد جمعیت غیرفعال؛ منابع آب؛ وضعیت زیرساخت‌های ارتباطی؛ قوانین و مقررات در حوزه اقتصاد؛ بارگاه ائمه اطهار (گردشگری مذهبی)؛ سیاست ارتباطی؛ سیاست خارجی کشور؛ ثبات یا بی‌ثباتی سیاسی؛ همگنی یا ناهمگنی حکومت‌ها؛ نگرش دو کشور به یکدیگر؛ توازن یا عدم توازن سطح توسعه جغرافیایی کشور؛ وزن ژئوپلیتیک کشورها؛ تعداد همسایگان</p>	<p>مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه (نیرو مستقیم)</p>	<p>۲</p>
--	---	--	----------

باید توجه داشت که شناخت و درک مؤلفه‌های اقتصادی مؤثر بر مناسبات ژئوپلیتیکی کشورهای اسلامی در اشکال و انواع مختلف آنها از اهمیت بالایی برخوردار هستند. چراکه با توجه به تحولات صورت گرفته در سطح منطقه‌ای و جهانی و افزایش پیوستگی و وابستگی بین کشورها زمینه برای برجسته شدن و اهمیت یافتن آنها تا حد زیادی فراهم شده است؛ بنابراین شناخت مؤلفه‌های اقتصادی مؤثر در مناسبات ژئوپلیتیک بین دو کشور اسلامی عراق و ایران از جایگاه برجسته‌ای جهت در پیشگیری استراتژی‌ها و سیاست‌های خارجی مناسب بین دو کشور برخوردار است و باید جهت درک و در پیش گرفتن استراتژی‌ها نسبت یکدیگر و حتی سایر بازیگران، به صورت مناسبی مورد توجه قرار گیرد. در مجموع، بررسی‌های صورت گرفته از طریق نظریه‌ها، دیدگاه‌ها و کارهای انجام شده تاکنون، مؤلفه‌های اقتصادی مؤثر بر مناسبات ژئوپلیتیک کشورهای جهان اسلام با تأکید بر عراق و ایران استخراج شده است.

۴- یافته‌های تحقیق

۴-۱- بررسی وضعیت مؤلفه‌های اولیه و ثانویه ژئوپلیتیک اقتصاد مؤثر بر مناسبات کشورهای اسلامی ایران و عراق بر اساس روش حداقل مربعات جزئی (PLS)

در گام دوم از تحلیل و ارزیابی یافته‌های استنباطی تحقیق به بررسی کمی جهت پاسخ‌گویی به سؤالات تحقیق مطابق با مدل‌سازی معادلات ساختاری (PLS) پرداخته شده که در سه بخش کلی زیر مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند که عبارت‌اند از:

۱. برازش مدل‌های اندازه‌گیری؛

۲. برازش مدل‌های ساختاری؛

۳. برازش مدل کلی مناسبات ژئوپلیتیک اقتصاد عراق و ایران.

مدل‌های مرسوم در مدل‌سازی معادلات ساختاری در واقع متشکل از دو بخش هستند. مدل اندازه‌گیری که چگونگی توضیح و تبیین متغیرهای پنهان توسط متغیرهای آشکار (سؤالات) مربوطه را بررسی می‌نماید و مدل ساختاری که نشان می‌دهد چگونه متغیرهای پنهان (سازه‌ها) در پیوند با یکدیگر قرار گرفته‌اند. رابطه هر یک از سازه‌ها (ابعاد اولیه و ثانویه ژئوپلیتیک اقتصادی) با سؤالات بیانگر مدل‌های اندازه‌گیری، رابطه سازه‌ها با همدیگر بیانگر مدل ساختاری و کلیه این روابط به صورت یکجا، بیانگر مدل کلی پژوهش حاضر هستند.

۴-۱-۱- بررسی برازش مدل‌های اندازه‌گیری

مدل اندازه‌گیری چگونگی توضیح و تبیین متغیرهای پنهان توسط متغیرهای آشکار (سؤالات) مربوطه را بررسی می‌نماید که بر اساس پارامترهای زیر سنجیده می‌شود:

➤ بررسی روایی و پایایی مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه و ثانویه مؤثر در مناسبات

دو کشور اسلامی عراق و ایران

❖ سنجش بار عاملی شاخص‌ها (روایی تأییدی مدل)

بار عاملی مقداری کمی است که مقدار شدت رابطه میان یک متغیر پنهان و متغیر آشکار مربوطه را طی فرایند تحلیل مسیر مشخص می‌کند. هر چه مقدار این شاخص در رابطه با یک سازه (ابعاد کلی) بیشتر باشد، آن شاخص سهم بیشتری در تبیین سازه ایفا می‌کند؛ بنابراین، مدلی متناسب خواهد بود که قدر مطلق بارهای عاملی هر یک از متغیرهای مشاهده‌پذیر متناظرش دارای حداقل مقدار ۰,۷۰

باشد (کارمینز و زلار، ۱۳۷۹). برخی نیز حداقل مقدار ۰,۵ را به عنوان دامنه پذیرش بار عاملی مدل اندازه گیری انعکاسی شده برگزیده‌اند (چان، ۲، ۱۹۹۸ و نیوپان و همکاران، ۳، ۲۰۱۴).

نتایج ضرایب بار عاملی بعد مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه (مستقیم) نشان می‌دهد (جدول ۳) که ۵ گزینه اصل هم تکمیلی اقتصادی با مقدار بار عاملی ۰,۸۰۶ در جایگاه اول، وضعیت دسترسی به آب‌های آزاد و تجارت بین‌المللی با امتیاز بار عاملی ۰,۷۵۲ در رتبه دوم، منابع مشترک مرز با امتیاز بار عاملی ۰,۷۴۸ در رده سوم، میزان سرمایه‌گذاری خارجی در بخش‌های مختلف با امتیاز ۰,۷۱۶ در رده چهارم و بنادر بزرگ تجاری با امتیاز و مقدار بار عاملی ۰,۷۱۳ در جایگاه پنجم واقع شده است. بر این اساس می‌توان گفت این ۵ متغیر بیش‌ترین تأثیر را بر روی مناسبات ژئوپلیتیک اقتصادی دو کشور اسلامی عراق و ایران در بعد مؤلفه‌های مستقیم داشته‌اند.

جدول ۳. ضرایب بار عاملی شاخص‌های بعد مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه (مستقیم)

متغیر	شاخص	بار عاملی
مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه (مستقیم)	منابع انرژی	۰,۴۸۰
	منابع باارزش معدنی	۰,۴۸۴
	تعداد جمعیت فعال	۰,۴۸۹
	میزان GDP	۰,۵۹۶
	منابع مشترک مرز	۰,۷۴۸
	بازارچه‌ها و گذرگاه‌های مرزی	۰,۵۹۴
	میزان تولیدات صنعتی	۰,۴۸۵
	تفاهم‌نامه‌های دوجانبه و چندجانبه اقتصادی	۰,۵۷۰
	سطح توسعه تکنولوژی	۰,۶۳۶
	میزان تولیدات کشاورزی	۰,۵۶۰
	میزان بالانس صادرات و واردات	۰,۴۲۲

1 Carmines and Zeller

2 Chin

3 Neupane et al

مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر همکاری اقتصادی ایران و عراق

۰,۶۸۴	موقعیت ترانزیتی و بازرگانی
۰,۷۱۶	میزان سرمایه‌گذاری خارجی در بخش‌های مختلف
۰,۷۵۲	وضعیت دسترسی به آب‌های آزاد و تجارت بین‌المللی
۰,۷۱۳	بنادر بزرگ تجاری
۰,۶۹۵	فرودگاه‌های بین‌المللی
۰,۸۰۶	اصل هم‌تکمیلی اقتصادی
۰,۶۹۷	گفتمان اقتصادی حاکم بر فضای منطقه و جهان
۰,۶۶۵	وسعت (پهنه وسیع جهت احداث صنایع)
۰,۶۶۷	موقعیت ژئوپلیتیک اقتصاد کشور

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۴. ضرایب بار عاملی شاخص‌های بعد مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه (غیرمستقیم)

بار عاملی	شاخص	متغیر
۰,۴۷۳	تعداد جمعیت غیرفعال	مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه (غیرمستقیم)
۰,۵۳۴	منابع آب	
۰,۵۹۳	وضعیت زیرساخت‌های ارتباطی	
۰,۷۲۸	همگنی یا ناهمگنی حکومت‌ها	
۰,۱۸۳	قوانین و مقررات در حوزه اقتصاد	
۰,۶۲۶	بارگاه ائمه اطهار (گردشگری مذهبی)	
۰,۷۸۳	سیاست ارتباطی	
۰,۷۱۵	سیاست خارجی کشور	

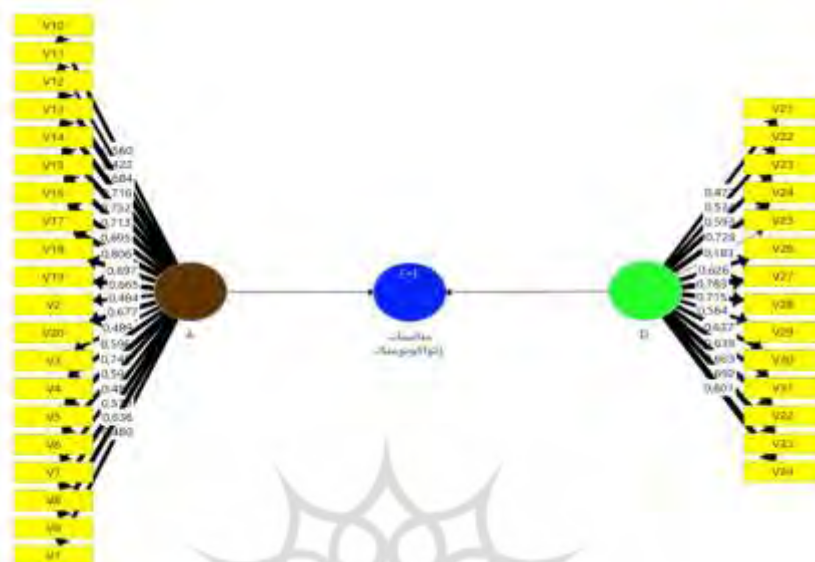
۰,۵۶۴	ثبات یا بی ثباتی سیاسی
۰,۶۳۷	نگرش دو کشور به یکدیگر
۰,۶۳۹	توازن یا عدم توازن سطح توسعه جغرافیایی کشور
۰,۶۶۳	وزن ژئوپلیتیک کشورها
۰,۷۹۲	تعداد همسایگان
۰,۸۰۱	شخصیت رهبران سیاسی
۰,۴۷۳	تعداد جمعیت غیرفعال
۰,۵۳۴	منابع آب

یافته‌های تحقیق

نتایج ضرایب بار عاملی بعد مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه (غیرمستقیم) (جدول ۴) نشان می‌دهد که در این بخش ۵ گزینه شخصیت رهبران سیاسی با امتیاز بار عاملی ۰,۸۰۱ در جایگاه اول، تعداد همسایگان با مقدار بار عاملی ۰,۷۹۲ در جایگاه دوم، سیاست ارتباطی دو کشور نسبت به همدیگر با مقدار بار عاملی ۰,۷۸۳ در جایگاه سوم، همگنی یا ناهمگنی نوع و شکل حکومت‌ها با امتیاز بار عاملی ۰,۷۲۸ در جایگاه چهارم، سیاست خارجی کشور با امتیاز ۰,۷۱۵ در جایگاه پنجم از تأثیرگذاری بر مناسبات ژئوپلیتیک اقتصادی دو کشور قرار گرفته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمودار ۱. نمودار نتایج برازش اندازه‌گیری مدل تحقیق برای روش بارهای عاملی (یافته‌های تحقیق)

در نگاهی کلی می‌توان گفت که بر اساس نتایج جداول ۳ و ۴ بارهای عاملی مربوط به هر دو بعد اصلی تحقیق به جز یک گزینه (قوانین و مقررات در حوزه اقتصاد) در وضعیت مطلوبی قرار دارند، چنان‌که در جداول مشاهده می‌گردد اکثریت شاخص‌های مورد سنجش دارای بار عاملی بیش از ۰,۴ هستند و از اعتبار و روایی بالایی برای سنجش متغیرها برخوردار هستند. به بیانی دیگر همبستگی عوامل اولیه و ثانویه در مناسبات ژئوپلیتیک اقتصاد دو کشور با مؤلفه‌ها و معرف‌های مربوط به این مفهوم در حد مناسب ارزیابی می‌گردند و بر این اساس ابزار مربوط با این مسئله (ابعاد اولیه و ثانویه) از اعتبار عاملی برخوردار است. از سوی دیگر به‌منظور ارزیابی دقیق‌تر گویه‌های با بار عاملی بالای ۰,۷ به‌عنوان تأثیرگذارترین شاخص‌های مؤثر در مناسبات ژئواکونومی دو کشور اسلامی و با رنگ سبز مشخص گردیدند.

❖ سنجش پایایی مدل اندازه‌گیری انعکاسی

به‌منظور بررسی پایایی مدل به سنجش مقادیر پایایی ترکیبی، آلفای کرونباخ و شاخص Rho پرداخته شد. ضریب کرونباخ نمایانگر مقدار توانایی سؤالات در تبیین مناسب ابعاد مرتبط با خود

است که مقادیر بالای ۰,۹ خیلی خوب و عالی، بالای ۰,۸ خوب، بالای ۰,۷ پایایی قابل قبول و مقادیر کمتر از ۰,۷ سؤال برانگیز و ضعیف است. نتایج جدول ۴-۱۱ حاصل از گزارش وضعیت سنجش پایایی مدل اندازه گیری انعکاسی بر اساس شاخص آلفا نشان دهنده مطلوب بودن مقدار پایین ابعاد تحقیق در این دو بخش به مقدار عالی و خوب است، به نحوی که مقدار آلفای به دست آمده برای بعد مؤلفه های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه (مستقیم) برابر با ۰,۹۱۸ و برای مؤلفه های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه (غیرمستقیم) برابر با ۰,۸۷۶ است.

همچنین ضریب پایایی ترکیبی نیز مقدار همبستگی سؤالات یک بعد به یکدیگر برای برازش کافی مدل های اندازه گیری را مشخص می کند (فورنل و لارکر، ۱۹۸۱). سطح استاندارد این شاخص برای بررسی همسانی درونی مدل اندازه گیری، مقدار ۰,۷ است. نتایج این بخش نیز همان گونه که در جدول ۴ قابل مشاهده است بدین صورت است که وضعیت پایایی ترکیبی هر دو بعد اصلی تحقیق یعنی ابعاد اولیه و ثانویه مؤلفه های ژئوپلیتیک اقتصادی مؤثر در مناسبات دو کشور عراق و ایران مناسب بوده اند بدین نحو که مقدار پایایی ترکیبی بعد مؤلفه های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه (مستقیم) برابر با ۰,۹۲۸ و مؤلفه های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه (غیرمستقیم) ۰,۸۹۴ است.

جدول ۵. نتایج شاخص اعتبار پایایی بر اساس شاخص های آلفا و پایایی ترکیبی

ابعاد	شاخص آلفا	شاخص پایایی ترکیبی
مؤلفه های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه (مستقیم)	۰,۹۱۸	۰,۹۲۸
مؤلفه های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه (غیرمستقیم)	۰,۸۷۶	۰,۸۹۹
مناسبات ژئوپلیتیک اقتصاد عراق و ایران	۰,۸۷۳	۰,۹۴۰

منبع: یافته های تحقیق

بر اساس نتایج حاصل از (جدول ۵) می توان گفت که هر دو معیار اصلی تحقیق دارای مقادیر مناسبی بوده و وضعیت پایایی تحقیق مورد تأیید قرار می گیرد.

۴-۱-۲- بررسی برازش مدل ساختاری

بر اساس الگوریتم تحلیل یافته‌ها در روش PLS، بعد از بررسی برازش مدل‌های اندازه‌گیری می‌بایست برازش مدل ساختاری پژوهش مورد بررسی قرار گیرد. در برازش مدل ساختاری نتایج نشان می‌دهد که چگونه ابعاد تحقیق در ارتباط با همدیگر قرار گرفته‌اند. به‌منظور بررسی برازش مدل ساختاری پژوهش از چندین معیار استفاده شده است که در ادامه به توضیح و بررسی هر کدام از این معیارها برای مسئله تحقیق پرداخته شده است.

۱- ضرایب معناداری Z (مقادیر T-Values)

در تعیین برازش مدل ساختاری، مهم‌ترین و اولین معیار قابل بررسی، ضرایب معناداری Z یا همان مقادیر T-Values است. از این روش به‌منظور بررسی رابطه بین سازه‌ها (مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصادی اولیه و ثانویه مؤثر بر مناسبات عراق و ایران) استفاده شد. برای برازش مدل ساختاری با استفاده از روش T باید ضرایب موجود از مقدار ۱,۹۶ بیشتر باشند تا معناداری آن‌ها را تأیید نمود.

۲- ضریب مسیر R Squares

همچنین معیار ضریب مسیر (R Squares) یکی دیگر از معیارهای بررسی برازش مدل ساختاری در PLS است که برای متصل کردن بخش اندازه‌گیری و بخش ساختاری مدل‌سازی معادلات ساختاری به کار می‌رود و مقادیر ۰,۱۹، ۰,۳۳ و ۰,۶۷ به‌عنوان ملاک‌های برای ارزیابی تبیین ضعیف متوسط و قوی است.

۳- ضرایب Q^2 تناسب پیش‌بین

این معیار توسط استون و گیسر (۱۹۷۵) معرفی شد، قدرت پیش‌بینی مدل در متغیرهای وابسته را مشخص می‌کند. به اعتقاد آن‌ها مدل‌هایی که دارای برازش بخش ساختاری قابل قبول هستند، باید قابلیت پیش‌بینی شاخص‌های مربوط به سازه‌های درون‌زای مدل را داشته باشند. بدین معنی که اگر در یک مدل، روابط بین سازه‌ها به‌درستی تعریف شده باشند، سازه‌ها قادر خواهند بود تا تأثیر کافی بر شاخص‌های یکدیگر گذاشته و از این راه فرضیه‌های به‌درستی تأیید شوند. مقدار باید در مورد تمامی سازه‌های درون‌زا سه مقدار ۰,۰۲، ۰,۱۵ و ۰,۳۵ را به‌عنوان قدرت پیش‌بینی کم، متوسط و قوی تعیین نموده‌اند.

نتایج جدول (۶) برای بررسی برازش مدل ساختاری ابعاد تحقیق نشان می‌دهد که در هر ۴ شاخص مورد بررسی هر دو بعد تحقیق دارای مقدار بالاتر از استاندارد بوده که نشان‌دهنده برازش مناسب مدل تحقیق است.

جدول ۶. نتایج برازش مدل ساختاری مدل مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد در مناسبات عراق و ایران

ابعاد	آماره (T)	ضریب مسیر	ضریب تعیین	تناسب پیش‌بین
مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه (مستقیم)	۲۹,۲	۰,۵۱۰	۰,۸۹۱	۰,۳۳۵
مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه (غیرمستقیم)	۲۶,۹	۰,۵۴۲	۰,۹۰۱	۰,۳۳۴

یافته‌های تحقیق

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

جهان اسلام، با اهمیت برجسته ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک در طی دهه‌های اخیر همواره مورد توجه بازیگران مختلف بوده است و از سوی دیگر مناسبات در درون منطقه نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. اگر چه این مناسبات در طی دهه‌های گذشته بین کشورهای اسلامی از روند مناسبی برخوردار نبوده است و مسائل و چالش‌های متعددی بین آنها شکل گرفته و زمینه واگرایی و چالش و حتی جنگ را در جهان اسلام را فراهم آورده است. از جمله کشورهای اسلامی برتر در جهان اسلام که به صورت‌های مختلف در افزایش وزن جهان اسلام و همگرایی در آن می‌توانند نقش و جایگاه برجسته‌ای داشته باشند دو کشور همسایه ایران و عراق هستند. این دو کشور اگر چه مناسباتشان دارای فراز و فرودهایی بوده است؛ اما زمینه‌ها و مؤلفه‌هایی را دارا می‌باشند که به نوعی آنها را به دو کشور مکمل استراتژیک تبدیل کرده است. با اهمیت یافتن مسائل ژئوپلیتیک اقتصاد و برجسته شدن این مؤلفه‌ها در مناسبات بین دو کشور اسلامی می‌توان روی این مؤلفه‌ها جهت برقراری مناسبت همگرا در قلب جهان اسلام بهره‌برداری کرد و تعامل بین کشورهای اسلامی را بهتر نماید. بر این مبنا در تحقیق حاضر با رویکردی جدید و در قالب بررسی مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد مؤثر

مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر همگرایی اقتصادی ایران و عراق

در مناسبات دو کشور اسلامی ایران و عراق انجام گرفته است. در ادامه نیز با مراجعه با منابع علمی مختلف سیمای کلی این مؤلفه‌ها در مناسبات دو بازیگر بررسی و در قالب یافته‌های کتابخانه‌ای تنظیم گردیده است. از سوی دیگر به منظور یافتن پاسخ‌های تحقیق و جواب دهی به آن‌ها با بهره گرفتن از نظریات و دیدگاه‌های مطرح در زمینه مسائل ژئوپلیتیک اقتصادی اقدام به طراحی پرسش‌نامه ساختاریافته در قالب دو بخش مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصادی مستقیم (اولیه) و غیرمستقیم (ثانویه) که نتایج تحلیل آماری آن نشان داد که مجموعاً ۱۰ مؤلفه در دو بخش مستقیم و غیرمستقیم بیشترین تأثیر را در شکل دهی به مناسبات ژئوپلیتیک دو کشور اسلامی ایران و عراق داشته‌اند که به صورت ذیل هستند:

مهم‌ترین مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه (مستقیم) مؤثر بر مناسبات دو کشور اسلامی عراق و جمهوری اسلامی ایران را می‌توان در قالب مدل مفهومی ذیل در نظر گرفت:

نمودار ۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد اولیه در مناسبات عراق و ایران
مهم‌ترین مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه (غیرمستقیم) مؤثر بر مناسبات دو کشور اسلامی عراق و جمهوری اسلامی ایران را می‌توان موارد ذیل در نظر گرفت:

نمودار ۳. مهم‌ترین مؤلفه‌های ژئوپلیتیک اقتصاد ثانویه در مناسبات عراق و ایران

بر اساس نتایج به‌دست آمده و نیز شرایط موجود در مناسبات دو کشور اسلامی عراق و ایران پیشنهادهای زیر برای بهبود وضعیت مناسبات دو کشور افزایش وزن ژئوپلیتیک دو بازیگر مطرح می‌گردد که در ادامه بدان‌ها اشاره می‌شود:

- بهره‌گیری از شخصیت نزدیک رهبران سیاسی دو کشور (محور مقاومت) جهت حذف موانع سرمایه‌گذاری‌های بیشتر در اقتصاد همدیگر؛
- استفاده بهینه از تعداد همسایگان همدیگر برای افزایش مناسبات اقتصادی؛
- حرکت جهت توسعه اصل هم تکمیلی در حوزه اقتصاد؛
- توسعه بنادر تجاری و افزایش ظرفیت ترانزیتی آن‌ها؛
- افزایش حجم سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی در اقتصاد دو کشور؛
- بهره‌برداری و مدیریت مناسب‌تر منابع مشترک مرزی بین دو کشور از طریق شکل‌دهی به نهادها و سازمان‌های مشترک اقتصادی؛
- استفاده از ظرفیت‌های ترانزیتی ایران از طریق دریا‌های آزاد به وسیله عراق؛
- بهره‌گیری از اقتصاد بین‌المللی عراق برای کاهش اثرات تحریم‌ها توسط ایران؛
- افزایش پیوندهای اقتصادی بین دو کشور از طریق شکل‌دهی به قراردادهای و پیمان‌های اقتصادی؛

- جهت بهره‌برداری از منابع مرزی مشترک؛
- حرکت جهت توسعه اصل هم تکمیلی در حوزه اقتصاد؛
- شکل دهی به اتحادیه‌های اقتصادی منطقه‌ای.

منابع و مأخذ

- ابراهیم‌زاده، عیسی. موسوی، میرنجف و باقری کشکولی، علی. (۱۳۹۵). آمایش ژئوپلیتیکی و ژئوپلیتیک اقتصادی مناطق مرزی جنوب شرق کشور و راهبردهای توسعه آن مطالعه موردی: استان سیستان و بلوچستان. *جغرافیا و توسعه*، ۴(۴۲)، ۱-۲۶.
- بهرامی جاف، محسن. (۱۴۰۱). *طراحی الگوی مناسبات ژئوپلیتیکی ایران و آمریکا*. (رساله منتشر نشده دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد). ایران.
- پاسکال، لوور؛ و توال، فرانسوا. (۱۳۸۱). *کلیدهای ژئوپلیتیک*. ترجمه حسن صدوقی ونینی. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- جان‌پورو، محسن. (۱۳۹۶). *ژئوپلیتیک برای همه*. تهران: نشر انتخاب؛
- جعفری‌نیا، عباس. (۱۳۹۹). *بنیان‌های ژئوپلیتیکی روابط ایران با عراق نوین*. نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۲(۴۸)، ۶۲۶-۶۵۰.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۵). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. چاپ اول. مشهد: انتشارات پاپلی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۶). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک (همراه با تجدیدنظر و اضافات)*. مشهد: انتشارات پاپلی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. رشید، غلامعلی. پرهیزگار، اکبر و افشردی، محمدحسین. (۱۳۸۶). *الگوی نظری طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی*. ژئوپلیتیک، ۳(۲)، ۷-۳۸.
- حسین‌پور پویان، رضا. (۱۳۹۲). *تبیین مؤلفه‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی روابط در مناطق ژئوپلیتیکی*. ژئوپلیتیک، ۹(۲)، ۱۶۱-۲۰۳.
- حیدری نکو، سعید. (۱۳۹۰). *نقش میدان‌های مشترک نفتی بر روابط ایران و عراق بعد از قطعنامه ۵۹۸*. پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز. ایران.
- خلیلی، محسن. حیدری، جهانگیر. صیادی، هادی و اصغری ثانی، حسین. (۱۳۹۲). *مدل‌سازی ژنوم‌های ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر سیاست خارجی ایران و عراق*. *مطالعات جهان اسلام*، ۱(۳)، ۱۷-۴۴.

- دالبی، سیمون. اتو تایل، ژناروید و روتلج، پاول. (۱۳۸۰). *اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم*. ترجمه محمدرضا حافظ‌نیا و هاشم نصیری، انتشارات وزارت امور خارجه، تهران.
- رشنو، نبی‌الله و حمیدی فراهانی، همایون (۱۳۹۲). *نگاهی به ژئوپلیتیک و دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات مرکز ملی جهانی شدن.
- طیبه، فواز. (۲۰۱۸). *التطور التاريخي للعلاقات العراقية الإيرانية وأفاقها المستقبلية*. مرکز بغداد، للدراسات والاستشارات و الاعلام.
- عزتی، عزت‌الله و ویسی، هادی. (۱۳۸۵). *تحلیل ژئوپلیتیک و ژئواکونومی خط لوله گاز ایران هند*. ژئوپلیتیک، ۲ (۲)، ۴۵-۲۷.
- کریمی‌پور، یدالله. عزیزی، امیر حمزه. ربیعی، حسین و متقی، افشین. (۱۳۹۷). *تبیین مؤلفه‌های اثرگذار بر پیوند استراتژیک کشورها مطالعه موردی: ایران و عراق*. علوم جغرافیایی، ۱۸ (۴۸)، ۳۹-۲۱.
- لوتوارک، ادوارد. (۱۹۹۰). *از ژئوپلیتیک تا ژئواکونومی*. ترجمه: محمدرضا حافظ‌نیا و هاشم نصیری. تهران: دفتر مطالعات سیاسی بین‌المللی.
- مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۹۶). *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*. تهران: انتشارات سمت.
- محمدی، حمیدرضا و احمدی، ابراهیم. (۱۳۹۵). *تحلیل دوسطحی از ژئوپلیتیک و اگرایی روابط ایران و پاکستان سناریوهای آینده این روابط و ارائه راهکارهای همگرایی*. راهبردی سیاست، ۵ (۱۹)، ۱۵۶-۱۲۹.
- مختاری‌اشی، حسین. (۱۳۹۷). *تبیین مفهوم ژئواکونومی (اقتصاد ژئوپلیتیک) و توصیه‌هایی برای ایران*. ژئوپلیتیک، ۱۴ (۲)، ۸۲-۵۶.
- مویر، ریچارد. (۱۳۷۹). *درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی*. ترجمه: دره میرحیدر و یحیی صفوی، انتشارات سازمان جغرافیای نیروهای مسلح، تهران.
- هادی، ح. (۱۴۰۱). *تحلیل ژئوپلیتیکی منابع جغرافیایی قدرت کشور عراق*. (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی)، دانشگاه فردوسی مشهد. ایران.
- هاشمی، سیدمصطفی. فرجی راد، عبدالرضا و سرور، رحیم. (۱۳۹۵). *بررسی عوامل مؤثر ژئوپلیتیک عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*. تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۸ (۲۸)، ۹۴-۶۳.
- Bkklkl, R. D. & Harris, J. M. (2016). *War by Other Means: Geoeconomics and Geopolitics*, Cambridge. Harvard university press.
- Kazi, A. (2007). *End of Geopolitics and the Beginnings of Geopolinomics: the United States in Central and Southwest Asia*. Presentation during the conference "The

aspects of EU-Central Asia Relations,” April 27, 2007, Berlin, Germany. Embassy of Kyrgyz Republic and Akademikerbund, Hamburg e.V.

Luttwak, E (1993), *The Endangered American dream*, Newyork: Simon and Schuster.

Ó Tuathail, G; Dalby, S. and Routledge, P. (1998), *The Geopolitics Reader*, First Published. London and New York: Routledge.

Rosecrance, R and Stein, A (1973). *Interdependence: Myth or Reality? World Politic* XXVI.

